

Εισαγωγή Αυτό το βιβλίο είναι αφιερωμένο στο χάρτη και στις αναρίθμητες μορφές που έλαβε στην πορεία του χρόνου. Επιδιώκει να εισχωρήσει κάτω από την επιφάνεια, άλλοτε λαμπρή άλλοτε λιτή, για να διακρίνει το λόγο για τον οποίο άρχισαν να φτιάχνονται οι χάρτες, ποιοι ήταν οι δημιουργοί τους, ποιους σκοπούς επιδίωκαν να υπηρετήσουν και ποιες ήταν οι σχέσεις τους με την κοινωνία στην οποία δημιουργήθηκαν· ποιες, ως εκ τούτου, αξίες αντιπροσώπευαν. Αυτό μπορεί να φαίνεται υπερβολικό για κάποιο αντικείμενο που για πολλούς ανθρώπους είναι ένα εφήμερο είδος που καλύπτει μια παροδική ανάγκη, μολοντί πάντα υπήρχαν πολλοί άνθρωποι για τους οποίους οι χάρτες ήταν αέναη πηγή γοητείας σε επιστημονικό, αισθητικό, ιστορικό, πνευματικό, συγκινησιακό και συμβολικό επίπεδο.

Όμως για να αρχίσουμε με την ερώτηση που αποτελεί τον πυρήνα όσων πραγματευόμαστε στο τελευταίο θέμα αυτού του βιβλίου (2005): Τι είναι χάρτης; Τα τελευταία είκοσι χρόνια οι περισσότεροι από εκείνους που ασχολούνται με την ακαδημαϊκή μελέτη των χαρτών αποδέχθηκαν τον ορισμό που διατυπώθηκε το 1987 από τους εκλιπόντες Μπράιαν Χάρλεϊ και Ντέιβιντ Γούντγουρντ στην αρχή του πρώτου τόμου του μνημειώδους και ακόμη ανολοκλήρωτου έργου τους *History of Cartography (Ιστορία της χαρτογραφίας)*:

Οι χάρτες είναι γραφικές αναπαραστάσεις που μας διευκολύνουν να κατανοήσουμε μέσα στο χώρο πράγματα, αντιλήψεις, συνθήκες, διαδικασίες και γεγονότα του ανθρώπινου κόσμου.

Είναι ο ορισμός που είχα κατά νου σ' αυτό το βιβλίο. Πάντως, το 1987, ο συγκεκριμένος ορισμός αναστάτωσε τους κύκλους που υιοθετούσαν μια πιο περιορισμένη άποψη για το χάρτη και τον θεωρούσαν ως ένα πρωτίτως χρηστικό γεωγραφικό και επιστημονικό χάρτινο αντικείμενο, στο πλαίσιο συνήθως της ευρωπαϊκής παράδοσης, που η ποιότητά του κρίνεται κατ' αρχάς από τη γεωμετρική του ακρίβεια. Πρόκειται για μια κάπως ντετερμινιστική και απλοϊκή οπτική της ιστορικής εξέλιξης της χαρτογραφίας, η οποία αρχικά διαδόθηκε από γεωγράφους – κάποιοι από τους οποίους γνώριζαν απλώς επιφανειακά την ιστορική μέθοδο. Στη διάδοση της άποψης αυτής συνέβαλαν περιστασιακά ιστορικοί γεωγράφοι, βιβλιοθηκάριοι και πωλητές χαρτών, οι οποίοι προσπαθούσαν να προσελκύσουν το ενδιαφέρον του κοινού στην περιοχή τους. Οι ιστορικοί και οι ψευδοϊστορικοί των ανακαλύψεων χρησιμοποίησαν επίσης (και χρησιμοποιούν ακόμη) παλιούς χάρτες για να εικονογραφήσουν τα κείμενά τους, ερευνώντας ενίοτε την ιστορία της δημιουργίας και της δημοσίευσης των χαρτών αυτών. Ωστόσο, αυτό προκάλεσε σύγχυση μεταξύ των δύο κλάδων, της ιστορίας των εξερευνήσεων και της ιστορίας της χαρτογραφίας – σύγχυση που έχει αποδειχθεί και για τους δύο ιστορικούς κλάδους υπερβολικά στείρα, χωρίς να προσφέρει ωφέλεια σε κανέναν.

Όλοι οι ερευνητές είχαν την τάση να βλέπουν την εξέλιξη της χαρτογραφίας ως τη σταδιακή νίκη της αντικειμενικής «αλήθειας» και της επιστημονικής μεθόδου επί της επιστημονικής και γεωγραφικής άγνοιας. Τα επιτεύγματα των εθνικών χαρτογραφικών υπηρεσιών, όπως της Χαρτογραφικής Υπηρεσίας στη Βρετανία, της Γεωλογικής Χαρτογραφικής Υπηρεσίας στις Ηνωμένες Πολιτείες ή του Τοπογραφικού Γραφείου στην Ελβετία, υμνήθηκαν ως κορυφαίες στιγμές της χαρτογραφίας. Συνέπεια αυτής της προσέγγισης ήταν και οι άγραφες υποθέσεις ότι αφενός η μοναδική όψη της ιστορίας των χαρτών που αξίζει να μελετηθεί ήταν η μαθηματική τους ακρίβεια, και αφετέρου ότι η προοπτική της δημιουργίας χαρτών απόλυτης γεωμετρικής ακρίβειας, που έγινε κατορθωτή χάρη στον παγκόσμιο εντοπισμό θέσης και στην τηλεπισκόπηση μέσω δορυφόρων και υπολογιστών, θα οδηγούσε στο άμεσο μέλλον την ιστορία της χαρτογραφίας στη θριαμβευτική ολοκλήρωσή της. Αυτή η οπτική απαξίωσε και σε κάποιες περιπτώσεις αγνόησε το ευρύτερο πολιτισμικό πλαίσιο, αλλά είναι ακόμη κρατούσα σε ορισμένους κύκλους, ιδιαίτερα στον γερμανόφωνο κόσμο.

Στις παλαιότερες ιστορίες της χαρτογραφίας η δημιουργία χαρτών εκτός Ευρώπης περιορίστηκε σε ελάχιστες

σελίδες (αντίθετα, στη νέα *Ιστορία της χαρτογραφίας* μέχρι στιγμής έχουν αφιερωθεί σ' αυτή περισσότερες από 2.000 πυκνογραμμένες σελίδες). Άλλες μορφές σύγχρονων χαρτών, όπως η εμπορική και η εφήμερη χαρτογραφία –οι τύποι χαρτών με τους οποίους είναι εξοικειωμένη η πλειονότητα των ανθρώπων– είχαν απορριφθεί ως ευτελείς, δευτερογενείς και ανάξιες μελέτης. Οι περισσότεροι ακαδημαϊκοί γεωγράφοι αντιμετώπιζαν συγκαταβατικά την ευρωπαϊκή χαρτογραφία πριν από το 1800, και ιδιαίτερα πριν από το 1500· οι δημιουργοί της καταδικάστηκαν ως αμαθείς ή τουλάχιστον ως ασαφείς και πολλές από τις πιο θελκτικές πλευρές της δημιουργίας τους απορρίφθηκαν ως «απλώς διάκοσμος».

Στο μεταξύ, η πλειοψηφία των ιστορικών θεωρούσε ότι οι χάρτες αποτελούν πεδίο έρευνας των ακαδημαϊκών γεωγράφων. Γενικά δίσταζαν να τους χρησιμοποιήσουν ως ιστορικές πηγές, όπως τα άλλα γραπτά τεκμήρια. Το ενδιαφέρον τους περιορίστηκε στη νεότερη ιστορική χαρτογραφία, η οποία αποσαφήνιζε τη δική τους ερμηνεία για το παρελθόν (όπως θα διαπιστώσουν οι αναγνώστες, αν κοιτάξουν στο 750 και στο 1646, η ιστορική χαρτογραφία έχει μακρά παράδοση), ή τους θεώρησαν απλώς ως χαριτωμένες εικονογραφήσεις ή σκονισμένα καλύμματα βιβλίων που προορίζονταν για το ευρύ κοινό.

Οι παλιοί χάρτες εγκαταλείφθηκαν στους συλλέκτες χαρτών, που κι αυτοί, σε γενικές γραμμές, ενδιαφέρονταν μόνο για την όμορφη διακόσμηση τους, ενώ η λεπτομερής έρευνά τους εκχωρήθηκε σε παλαιοπώλες και τοπικούς ιστορικούς (πολλοί από τους οποίους ήταν συλλέκτες), καθώς και σε βιβλιοθηκάρους, οι οποίοι συνήθως συνέτασσαν λεπτομερείς καταλόγους χαρτών και περιέγραφαν την κατάσταση στην οποία βρίσκονταν. Το έργο τους ήταν αυτοδίκαια γοητευτικό και θεμελιώδες για κάθε επόμενο βήμα προόδου. Ωστόσο, χαρακτηριζόταν από ατομία και πολύ συχνά από έλλειψη πνευματικής αυστηρότητας. Φαίνεται σαν να μην είχαν οι συγγραφείς το συλλογικό θάρρος να δηλώσουν ξεκάθαρα αυτό που οι ίδιοι αντιλαμβάνονταν: ότι δηλαδή η επιστημονική μέτρηση δεν ήταν η αρχή και το τέλος της χαρτογραφίας.

Μόλις τα τελευταία είκοσι πέντε χρόνια η κατάσταση άλλαξε ριζικά, ιδιαίτερα στον αγγλοσαξονικό κόσμο. Παραδόξως, σε μεγάλο βαθμό το γεγονός αυτό οφείλεται στο ότι η χαρτογραφία και η ιστορία της δεν θεωρούνται πλέον κύριο στοιχείο της γεωγραφίας, όπως αυτή διδάσκεται στα αγγλόφωνα πανεπιστήμια, καθώς επίσης και στη λανθασμένη υπόθεση ότι τα ψηφιακά Συστήματα Γεωγραφικής Πληροφόρησης (Geographical Information Systems – GIS) δεν προσφέρουν απλώς ένα καινούργιο μέσο στη χαρτογραφία, αλλά την έχουν υποκαταστήσει. Οι χάρτες, από τη στιγμή που έπαψαν να αποτελούν τομέα της γεωγραφίας, τέθηκαν στη διάθεση άλλων επιστημών. Στην εξέλιξη αυτή συνέβαλαν η αυξανόμενη δημοτικότητα των διεπιστημονικών ερευνών και ο διευρυνόμενος ρόλος της εικόνας, κάτι που ίσως είναι συνέπεια της διάδοσης της τηλεόρασης και πιο πρόσφατα του διαδικτύου, καθώς και της ευκολίας με την οποία οι εικόνες μπορούν να δημιουργηθούν και να επεξεργαστούν σε ψηφιακό περιβάλλον. Οι ακαδημαϊκοί ιστορικοί όλων των ειδικοτήτων –κοινωνικής, πολιτικής, διπλωματικής και ιστορικοί της τέχνης– καθώς και οι ειδικοί στη λογοτεχνία αρχίζουν να ενδιαφέρονται για τους χάρτες και να διαπιστώνουν ότι μερικές φορές αυτοί προσφέρουν για το αντικείμενο της έρευνάς τους μια οπτική που δεν θα μπορούσαν να τους προσφέρουν άλλες πηγές. Τώρα τελευταία προστέθηκαν και δύο νέες κατηγορίες, χαρακτηριστικές των αρχών του 21ου αιώνα, οι ιστορικοί γενεαλογικών δέντρων και οι διά βίου εκπαιδευόμενοι.

Όλοι έχουν συμβάλει στην επανεκτίμηση του αντικειμένου. Είναι κοινώς αποδεκτό ότι για ορισμένους σκοπούς, όπως για τα ταξίδια σε στεριά και θάλασσα, για την επιστημονική ανακάλυψη, για την ανακάλυψη και εκμετάλλευση πηγών, καθώς και για τον πόλεμο και τη διοίκηση, η μαθηματική ακρίβεια είχε και εξακολουθεί να έχει σημαντικό και

μερικές φορές κορυφαίο ρόλο στη χαρτογραφία. Σε άλλα πλαίσια, όπως στους χάρτες των μετρό ή στην προπαγάνδα, δεν είναι απλώς περιττή, αλλά και επιζήμια. Αντίστροφα, αυτές ακριβώς οι όψεις που παραδοσιακά έτειναν να απορριφθούν ή να αγνοηθούν, όπως η παραμόρφωση και η διακόσμηση, έχουν αποκτήσει τεράστια σημασία, επειδή μας προσφέρουν τη δυνατότητα να διεισδύσουμε στις νοοτροπίες περασμένων εποχών, στις απόψεις και στη ζωή των δημιουργών τους, εντοπίζοντας γενικότερες πολιτισμικές πληροφορίες, όπως η πρόσληψη καλλιτεχνικών τάσεων.

Για πολλούς λάτρεις των χαρτών η γοητεία τους, κατά ειρωνικό τρόπο, πηγάζει από την επιβεβλημένη έλλειψη αλήθειας. Πρέπει να θεωρηθούν ως τα πλέον επιτυχημένα έργα μυθοπλασίας που δημιουργήθηκαν ποτέ, επειδή οι περισσότεροι από τους χρήστες τους ενστικτωδώς δεν δείχνουν καμία δυσπιστία, μέχρι να τους αναγκάσει η δυσάρεστη πραγματικότητα: όταν δηλαδή διαπιστώνουν ότι ο τοπογραφικός χάρτης που χρησιμοποιούσαν δεν δίνει το πραγματικό περίγραμμα των κτιρίων ή ότι ο στρατιωτικός χάρτης δεν αποτυπώνει με ακρίβεια τα πεδία μάχης για τα οποία ενδιαφέρονται. Κι όμως, τα πράγματα πρέπει να είναι έτσι. Με δεδομένο ότι είναι αδύνατο να αναπαρασταθεί η πραγματικότητα με όλη την πολυπλοκότητά της σε μια επίπεδη επιφάνεια –είτε από χαρτί είτε από περγαμνή είτε από χρυσό είτε σε τάπητα– πρέπει να ληφθούν δύσκολες αποφάσεις, όπως ποια χαρακτηριστικά πρέπει να επιλεγούν για την ακριβή παρουσίαση ή απλώς για την παρουσίαση. Τις περισσότερες φορές αυτή η διαδικασία επιλογής είναι σχεδόν ενστικτώδης. Ο χαρτογράφος γνωρίζει ποιους σκοπούς θέλει να εξυπηρετήσει ο χάρτης του και επιπλέον καθοδηγείται ασυνείδητα από τις αξίες και τις εικασίες της εποχής του – εκτός κι αν έρχονται σε σύγκρουση με το δικό του σύστημα αξιών, όπως είναι η περίπτωση του Φρα Μάουρο στα 1450, του Νικόλας Φίλποτ Λίντερ στα 1827 (σ. 258) ή του Φρανκ Χοραμπίν στα 1926.

Για να επιτευχθεί αυτός ο στόχος, οι πληροφορίες που παρουσιάζονται επιλέγονται σύμφωνα με τη βαρύτητά τους, όπως την αντιλαμβάνεται ο χαρτογράφος – και όχι κατ' ανάγκη σύμφωνα με το πραγματικό γεωγραφικό μέγεθος. Ακόμη και στη σύγχρονη εθνική τοπογραφική χαρτογραφία χαρακτηριστικά, όπως οι αυτοκινητόδρομοι, θα εμφανιστούν με μεγαλύτερο πλάτος από το πραγματικό, επειδή είναι σημαντικά για τους οδηγούς και οι χρήστες προτιμούν να τα διακρίνουν χωρίς δυσκολία. Αντίστροφα, ευμεγέθη χαρακτηριστικά που θεωρούνται χωρίς σημασία μπορεί να αγνοηθούν εντελώς ή το μέγεθός τους να αποδοθεί μικρότερο, όπως πάρκα και δημόσιοι χώροι σε κάποιους οδικούς χάρτες πόλεων. Συχνά οι χάρτες παρουσιάζουν πράγματα που στην πραγματικότητα δεν είναι ορατά: για παράδειγμα, ο σχετικός οικονομικός πλούτος, όπως παρουσιάστηκε στη χαρτογράφηση του Λονδίνου την οποία εμπνεύστηκε και χρηματοδότησε ο Τσαρλς Μπουθ στα τέλη του 19ου αιώνα (1891), ή η γεωλογία του υπεδάφους, όπως παρουσιάζεται στο χάρτη για την περιοχή γύρω από το Μπαθ το 1823.

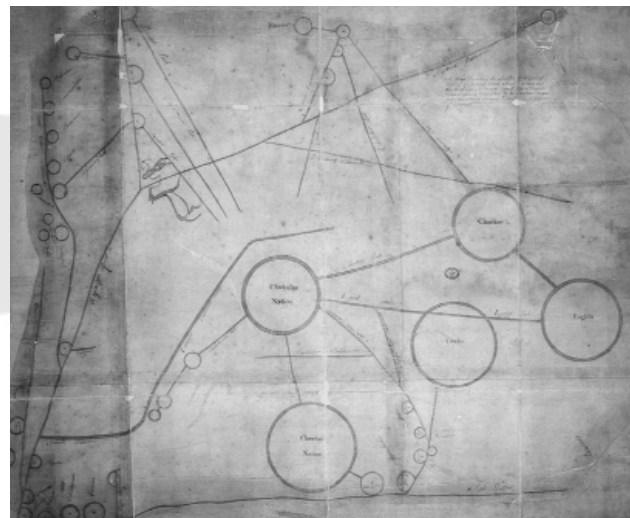
Μερικές φορές ο σκοπός του χάρτη είναι ακόμη απλούστερος και δεν έχει καμία σχέση με τη γεωγραφία. Ο παγκόσμιος χάρτης του καθεδρικού ναού στο Χέρεφορντ διακηρύσσει τη μηδαμινότητα του ανθρώπου και των επιτευγμάτων του μπροστά στο θείο και στο αιώνιο. Μια αφίσα της γερμανικής προπαγάνδας του 1938 υμνεί τον Χίτλερ, με ένα χάρτη στο φόντο που απλώς λειτουργεί ως βαρόμετρο των μέχρι τότε επιτυχιών του· με τον ίδιο τρόπο το σχεδιάγραμμα του λιμανιού της Όστιας του 64 μ.Χ. χρησιμεύει κατ' αρχάς για να επιδείξει την ευεργεσία του αυτοκράτορα Νέρωνα. Μερικές φορές, όπως στις διάφορες απεικονίσεις της Ουτοπίας που παρουσιάζονται σ' αυτό το βιβλίο, η φυσική πραγματικότητα είναι παντελώς απούσα ή τόσο διαστρεβλωμένη, ώστε να μην έχει καμία γεωγραφική σημασία. Αντίθετα, ο χάρτης χρησιμεύει για να σχολιάσει το κενό ανάμεσα στη φιλοδοξία και τα ασήμαντα

επιτεύγματα του ανθρώπινου είδους. Η ποιότητα του χάρτη δεν μπορεί να κριθεί απλώς από την επιστημονική ακρίβειά του, αλλά και από το κατά πόσο υπηρετεί τους σκοπούς του. Σ' αυτό το πλαίσιο οι αισθητικοί και σχεδιαστικοί παράγοντες είναι στην παραμικρή τους λεπτομέρεια τόσο σημαντικοί όσο και οι μαθηματικοί παράγοντες – και συχνά περισσότερο.

Κάτω από αυτό το πρίσμα, είναι σαφές ότι, αν ερμηνεύσουμε τους χάρτες με τη λογική μιας ντετερμινιστικής πορείας προς τη διαρκώς αυξανόμενη επιστημονική τελειοποίηση μέσα στο χρόνο, τότε θα χάσουμε την ουσία του θέματος. Τελικά, οι χάρτες ανταποκρίνονται στις νοοτροπίες και εκφράζουν τις απαιτήσεις των κοινωνιών στις οποίες δημιουργήθηκαν – και θα συνεχίσουν να κάνουν το ίδιο για πάντα. Στην

αρχαία Ελλάδα και τη Βαβυλώνα, όπως και στην Ευρώπη του 18ου αλλά και του 20ού αιώνα, κυριαρχούσε πράγματι η μέριμνα για την ακρίβεια και την επιστημονικότητα (βλ. 1719 για μια υπερβολική εκδήλωσή της). Στην αρχαία Ρώμη, στην πρώτη περίοδο της νεότερης Κίνας και στην Ευρώπη του 19ου αιώνα, πρωτεύουσα σημασία είχε η διοικητική χρήση των χαρτών. Αντίθετα, για μακρές χρονικές περιόδους και σε πολλούς πολιτισμούς η βασικότερη μέριμνα ήταν να καθοριστεί και να απεικονιστεί η θέση του ανθρώπου σε σχέση με το περιβάλλον του, το σύμπαν και το Θεό του. Αυτή η μέριμνα ήταν ιδιαίτερα εμφανής στη μεσαιωνική Ευρώπη, στο Μεξικό των Αζτέκων και κατά περιόδους στην αρχαία Βαβυλώνα, την Κίνα και την Ινδία. Παρήγαγαν εκπληκτικές εικόνες οι οποίες, παρά την τεράστια απόσταση που τις χωρίζει στο χρόνο και στο χώρο, παρουσιάζουν ορισμένες εντυπωσιακές ομοιότητες.

Στο παρόν βιβλίο προσπαθήσαμε να παρουσιάσουμε την τεράστια ποικιλία και το ενδιαφέρον που έχουν οι χάρτες, έστω κι αν υπάρχουν τομείς που θα μπορούσαν να είναι πιο εκτενείς, όπως η στενή σχέση ανάμεσα στον άνθρωπο και τη γη του, για την οποία υπάρχει βέβαια αναφορά στο πλαίσιο της προϊστορικής ευρωπαϊκής χαρτογραφίας, αλλά αν υπήρχε περισσότερος χρόνος και χώρος, θα μπορούσε να είχε πληρέστερα εξερευνηθεί στο πλαίσιο της ιθαγενούς χαρτογραφίας της Βόρειας Αμερικής και της Αυστραλίας (βλ. το χάρτη πάνω). Για παρόμοιους λόγους δεν μπορέσαμε να συμπεριλάβουμε κάποια από τις υπέροχες –και τρομακτικές– απεικονίσεις του σύμπαντος των Αζτέκων, αν και ο αναγνώστης θα πάρει μια γεύση από την απεικόνιση του ακέφαλου σώματος που σχηματίζει το κέντρο του χάρτη της Τενοτσιτλάν του 1524. Παρ' όλα αυτά το βιβλίο αποτυπώνει, εν μέρει έστω, το τεράστιο φάσμα των τύπων των χαρτών και των υλικών με τα οποία κατασκευάζονται. Θα δείτε επιβλητικές εικόνες του κόσμου και των τμημάτων του (π.χ. 1290, 1580) δίπλα σε προσωπικές πρόχειρες σημειώσεις που είχαν σκοπό να δώσουν μια κατά προσέγγιση εικόνα της Παλαιστίνης του 13ου αιώνα ή της Ανταρκτικής του 20ού αιώνα (1250, 1914 σ. 310), ενώ τα υλικά που χρησιμοποιήθηκαν είναι ποικίλα: χαρτί, ασβεστοκονίαμα σε υπέροχες ζωγραφισμένες στοές, χάλκινα νομίσματα, μάρμαρο, μάλλινοι τάπητες τοίχου, πήλινες πινακίδες, βράχος και μετάξι.

Αντίγραφο χάρτη από έναν Ινδιάνο Τσίκασο που δείχνει την περιοχή ορισμένων ινδιάνικων φυλών μεταξύ της Νότιας Καρολίνας και του Μισισίπι, περ. 1723.